

LOVAGIASSÁGTÓL A VÁDASKODÁSIG

KÉPEK A MAGYARORSZÁGI ANTIFEMINIZMUS TABLÓJÁRÓL

„...a nők lekicsinylése a mi különben oly lovagias nemzetünk jellemvonása... A férfiak minket odaliskoknak tekintenek vagy olyanoknak, kik legfeljebb jó családanyák lehetnek.”¹

NEM KELL BIZONYGATNI TALÁN, HOGY A MAGYAR FÉRFI nemzeti identitásának a lovagiasság, a nőkkel szembeni előzékenység mindig is fontos része volt. Mint ahogy valószínűleg azt sem, hogy nemi hovatartozástól függetlenül legtöbbször a mai napig idegenkednek az öntudatos, erős nőktől és természetesebbnek tartják azt, ha a nő támaszra, védelemre szorul. A múlt század polgári nőideáljához a gyengesség és elesettség még kifejezetten erényként tartozott.

A magyarországi közgondolkodás hajlik arra még ma is, hogy mind a nőknek, mind a férfiaknak öröktől létező jellemvonásokat tulajdonítson, amely tulajdonságokra eltérő szerepek épülnek.² Ezek híján a sztereotip sémákat követő gondolkodásban a férfi nem igazi férfi, a nő pedig nem igazi nő. Amennyiben a nőiségnek része a védtelenség és gyengesség, úgy a férfiasságnak az erő és a képesség. Ez jelöli ki a két nem közti hatalmi megosztást nem csak nálunk, hanem az európai kultúrában hagyományosnak tartott értékrendben. Az erő, a hatalom a férfié. E hagyomány szerint az erős, magabiztos nő épp a hatalom egyértelmű elosztásának igénye miatt elfogadhatatlan. Épp ezért félelmetesnek tűnhet sokak számára, ha egy nő olyan erős, mint a férfi. A nemek társadalmi egyenlőségével kapcsolatos vitákban megfigyelhető a nőtől, a nő erejétől, hatalmától való félelem, illetve annak a feltételezése, hogy egy erős, magabiztos nő élni, sőt visszaélni fog hatalmával a férfiak kárára.

A nemek kérdésének higgadt átgondolását ma Magyarországon nehezíti, hogy átpolitizált, túlideologizált, lejáratos fogalmak és előítéletek tömkelegével próbálnak megfogalmazni álláspontokat. Az emancipáció, a nők jogai, az egyenlő esélyek az egykori politikai propagandaszövegek kiüresedett és mára közutálatnak örvendő frázisai lettek. Ráadásul a *feminizmust* – amelynek történelme és legújabb elméleti irodalma alig-alig ismert Magyarországon – az államszocializmus felülről jövő, emancipációt hirdető politizálásával azonosítják és mivel annak fogalmai illegitimé váltak, így ma a nők érdekvédelmének, a társadalmi igazságosságának és a méltányosság-

1 Neumann Árminné írása. In: gr Csáky Albinné (ed): *A Nőkérdés. A Mária Dorothea Egyesület tíz éves fennállásának ünnepére*. Budapest, 1895, p. 130.

2 A nemi szerepek hazai megítéléséről ld. pl.: Pataki Judit – Molnár S. Edit: *A női egyenjogúság értelmezése. In: Társadalomkutatás* 1990.; Tóth Olga: *Conservative Gender Roles and Women's Work*. Előadás, Bécs, 1991.

nak nincs szalonképes szókinccse. A nő társadalmi helyzetének nőbarát közelítése megfogalmazhatatlan.

Ugyanakkor magától értetődőbb maradt az a gondolatmenet, amely az öröktől fogva létező tulajdonságokra építve a két nemnek eltérő szerepeket, a társadalomban pedig más-más teret jelöl ki, vagyis a két nem közti egyenlőtlenséget tartja „természetesnek.” A 20. század vége felé is továbbélő látszódnak az egykori agrártársadalom normái, a katolicizmus értékei és egyfajta polgári család ideálképe. Emellett a társadalom javarésze egyetért a nő munkavállalásával, illetve talán nem is tartja szükségesnek átideologizálni a gazdasági racionalitás szülte helyzetet. A nő házon kívüli munkája ugyanakkor nem feltétlenül vált a férfiakkal való egyenrangúsodás módjává. A nők családtól független, egyéni ambícióit nehezen fogadják el, és a közértelmezésben individualistának tartott feminista jellegű törekvéseket szinte minden téren visszautasítják.

A feminizmus ellenességéről ma Magyarországon elterjedtsége és magától értetődő volta miatt érdemes beszélni. A feminizmust sokan azok is visszautasítják, akik amúgy a nemek társadalmi egyenrangúságát elfogadnák, és akár még a merev szerephatárok feloldásáról is hajlandók volnának beszélgetni. Ezek a jelenségek a politikai értékek, fogalmak útvesztőjében való tévelygéseket mutatják. Létezik a hazai antifeminizmus egy másik – napjainkban is virágzó – fajtája, amely labilis ok-okozati viszonyokat felállítva egyes társadalmi problémákért a nőket és a nők egyenlő jogait biztosító rendszert hibáztatja. Ha az elmúlt másfél évszázad magyar nőkérdésének vitairódmát a jelenkoriakkal összevetjük, előtűnnek a mai antifeminista érvek sajátosságai. A korábbiak szinte mindig manifeszt politikai hovatartozást tartalmaztak, konkrét politikai döntések eredményeként létrejövő társadalmi jelenségről illetve a jogrendszer megváltoztatásának kérdéséről beszéltek (ld. pl. nők egyetemi oktatása, vagy a női választójog kérdése), vagy bírálták azokat a mozgalmakat és szellemi irányzatokat, amelyek előidézhetnék volna azokat a társadalmi változásokat, amit nemkívánatosnak tartottak. A mai kortárs antifeminizmus politikai kontextusa legtöbbször nem válik manifesztté. Ha bele is szól a jogalkotásnak a nők egyenjogúságát érintő területébe, úgy álláspontja reakciónak mondható, hiszen egy polgári demokráciában az előjogok védelme (itt nevezünk férfi előjogoknak, avagy a női egyenlőség nem biztosításának) már nem korszerű. A mai antifeminizmus támadásainak célpontja egy fiktív feminizmus. Magyarországon ugyanis az 1980-as évek végéig nem volt feminizmus, sem mint mozgalom, sem mint kritikai értékrendszer, eltekintve az 1970-es évek oly sokszor emlegetett aláírásgyűjtő akciójáig, amely az abortuszjogok szigorítása ellen tiltakozott. A nyugati mozgalmakról leginkább csak gúnyos hangú, lekiacsinyló hírek jelentek meg, közvetlen követői az 1990-es évek elejéig itthon nem akadtak, a nyugati feminizmus irodalmából pedig az elmúlt évekig magyarul szinte semmit nem adtak ki. A nőkérdés hazai kutatóinak az elmúlt néhány évben jelentek csak meg feminista jellegű kritikai írásai, korábban a társadalomtudomány nőkkel foglalkozó eszmefuttatásaiban az egyenlőtlenségi rendszerek leírása mellett az egyenlőtlenségeket újratereztető mechanizmusok megkérdőjelezése, esetleg a hagyományos

nemi szerepek kategóriáinak kritikája – vagyis, ami feministává tette volna – nem jelent meg. Mondhatjuk tehát, hogy az elmúlt fél évszázadban Magyarországon nem voltak jelen markáns feminista áramlatok. Vajon miről beszél akkor a jelenkori hazai antifeminizmus?

Antifeminista érvek anatómiája

Az antifeminista tételek boncolgatása előtt talán érdemes a feminista álláspontot rekonstruálni, hogy az eltérő álláspontok világossá váljanak. A feminizmus roppant szerteágazó és egymástól néha meglehetősen eltérő irányzatainak közös alaptételeit a következőképpen lehetne összefoglalni:

1) *Nemek szerint megosztott társadalmakban élünk.* A megosztottság a nemekhez rendelt különböző szerepekben és az ezekre épülő eltérő társadalmi pozícióban jelenik meg. A megosztottság jelenlegi formája a férfiak nők feletti dominanciáját, a nők hátrányos helyzetét eredményezi.

2) *A társadalom nemek szerinti megosztása nem a biológiai sajátosságokra épül,* illetve nem magyarázható a két nem közti biológiai eltéréssel. A nemek eltérő társadalmi pozíciójának gyökere a kultúrában keresendő, amely társadalomtól, kortól függő formában az egyenlőtlenségek fenntartását segíti elő.

3) *A társadalmi egyenlőtlenségeket, vagyis a férfiak előnyös helyzetét fenntartó rendszer nem jó,* mert a rendszer nem a két nem közti biológiai különbségek egyenes folyománya, megváltoztatható és megváltoztatandó.

A feminizmus egyes irányzatai például attól függően alakulnak ki, hogy az adott egyenlőtlenségi rendszer melyik aspektusát elemzik, és melyik területen tevékenykednek (kezdvé a nők politikai képviseletétől, a háztartási munka megosztásán keresztül a kultúra sugallta női modellekig).

Az antifeminizmus, amit tekinthetünk a férfi előjog beigazolási kényszerének,³ a fentebbi tételek tagadása többféle variációban. Előfordulhat az is, hogy egy antifeminista megfogalmazás az első megállapítással egyetért és csak az utóbbi két pontot utasítja vissza – vagyis az egyenlőtlenségek fennmaradásához gyárt ideológiát. A fentebbi három pontba sűrítés eljárását követve így lenne megragadható az antifeminista tételek váza.

1) A társadalom megosztottságáról: a férfiak és nők eltérő szerepei, pozíciói a társadalomban *nem feltétlenül jelentik a nők hátrányos helyzetét, sem a férfiak hatalmát.*

2) Még ha volnának is egy adott társadalomban a nemek közti társadalmi eltérés kapcsán a férfiaknak előjogai, ennek problematizálása azért helytelen, mert *a megosztottság a nemek közti biológiai különbségekre épül* – és még akkor is, ha igazságtalannak tartjuk, hogy a különbségek a férfiak előnyét eredményezik – e megosztottság épp biológiai meghatározottsága folytán *megváltoztathatatlan.*

3 ld. Fábri Annának a *Nőkérdésről* szóló szemináriumán (ELTE, Művelődéstörténeti tanszék 1987) elhangzott antifeminizmus meghatározást.

3) A nemek közti társadalmi különbségek *nem megváltoztathatók és nem megváltoztatandók.*

Az antifeminista álláspontok politikai üzenetét tekintve érdemes elválasztani egymástól azokat az érveket, amelyek egy olyan jogrendben születtek, ahol a születési előjogokat (például a nemek közöttit is) még fenntartják azoktól az érvektől, amelyek már a nemek közti egyenjogúságot bevezették. Hiszen ez utóbbi esetben az antifeminista érvelésből a nők jogfosztottságát visszasíró reakciós gondolatot is következtethet. (Az emancipáció szót is érdemes a későbbiekben tisztázni, én ezen egyszerűen azt a jogi aktust értem, amely a jogfosztottságot megszünteti. Az emancipáció tágabb jelentését azért nehéz alkalmazni, mert a hazai irodalomban a legkülönfélébb viselkedési módok, stratégiák stb. leírására is az emancipáltságot használják.)

Amint majd az idézetekből látható lesz, a századforduló antifeminizmusának (akkor, amikor a nők választójoga volt a tét) volt egy olyan árnyaltabb formája, amely ugyan egyetértett a nők formai, jogi egyenlőségével, de azt már tagadta, hogy a nők és férfiak hagyományosnak vélt szerepkészlete is megváltozhat. A kettő azonban összefügg. A férfiak előnyösebb társadalmi helyzete az egyenjogúság meghirdetését megelőző kultúra teremtette szerepminták ismétlésének és értékei továbbélésének köszönhető, így például az erős, határozott férfi; és a gyöngye, gyámolítandó nő mintáinak.

Épp a hagyományos kulturális minták fennmaradása miatt élnek a 20. század végén is különféle feminista irányzatok, amelyek az egyenlőtlenségeket (a formai egyenlőség ellenére) létrehozó, a kultúrában gyökerező mechanizmusokat elemzik és próbálják leépíteni. Ezek a mechanizmusok szorosan összefüggnek a nemeknek tulajdonított elkülönült szerepkészlettel, és a munka világában a „férfi és női” foglalkozások szegregációjával.

A mai antifeminista érvek Magyarországon a jog kérdéseibe kevésbé, inkább a szerepkészletekéhez szólnak hozzá. (Illetve a jogalkotásba akkor, ha úgy érzik, a szerepkészlet, a nőiség és férfiasság csorbul a változtatás kapcsán.) Ebben hasonlít arra a századfordulóbeli elődjére, aki a választójogot ugyan megadta volna a nőknek, de jogi pályára még nem engedte volna őket, hiszen az nem nőies... Az antifeminista érv ma persze már mást nem találna nőiesnek; a tanári pályát ellenben biztosan annak, pedig jó százötven éve még a nők középiskolai képzése is heves viták tárgya volt, és fel sem merült, hogy a nők is kaphatnak katedrát.

A nőknek és a férfiaknak tulajdonított jellegzetességekről azért érdemes az antifeminizmus kapcsán szót ejteni, mert mint ahogy fentebb is látszott, a nemek öröktől fogva létező és változatlan jellegzetességeit tételező *esszencializmus* fontos eleme ennek a gondolkodásmódnak. Az antifeminizmus esszencializmusa a természet adta lényegi tulajdonságok és a nemek magától értetődő eltérő viselkedésének feltételezése kapcsán legitimálja a két nem közti mindenkor társadalmi különbségeket.

Az esszencializmus egyik szélsőséges irányzata a *nőgyűlölet*, amely a legagresszívabb kirekesztő ideológiák nyelvén beszél a nőkről. A *nőgyűlölő* írók munkáinak jellegze-

tessege, hogy a nőket kizárólag negatív tulajdonságokkal ruházzák fel, és ezen tulajdonságokat tartják másodlagos társadalmi szerepüket igazoló tényezőknek.⁴

A nőellenes irodalom korai megfogalmazásai azok a középkori, az Ótestamentumra hivatkozó szövegek, amelyek Évát – minden nő prototípusát – tartják a Bűnért felelősnek, Ádám és az egész emberiség bukása okozójának, sőt Isten terve elrontójának is. Éva bűne miatt az öröklétből kiteszítattott, és így nem csak saját haláláért, az emberiség üdvösségének elvesztéséért, de Isten fiának haláláért is felelős.⁵ A nő a bűn, a csábítás jelképeként élt az európai kultúrkörben.

A nőkről pozitív tulajdonságokat feltételező gondolatmenet és a nőket elítélő funkcióját tekintve ott hasonlítható egymáshoz, hogy mindkettő a nőknek tulajdonított jellegzetességeket használja fel az egyenlőtlenségeket fenntartó rendszer védelmére. „A nő-elnyomás és a nőfelmagasztosítás – és ez ugyanaz – mindig téved, amikor a nőről beszél”.⁶

Az antifeminista érvek, mint arról már szó volt, konzervatív politikai nézetekhez kapcsolódtak eredetileg. Az antifeminizmus a születési előjogokra épülő, az egyenlőtlenségeket (nemcsak a nemek közti, hanem a társadalmi csoportok közöttit) is fenntartó rendszerekre építő gondolatmenetbe illik. Megítélésem szerint az antifeminizmus szoros összefüggésben van tekintélyelvű minták preferenciájával és egy erősen hierarchizált társadalomképpel, és – mint ahogy az valószínűleg a feminista szerzőknél éppúgy kimutatható lenne – az antifeminista szerző személyes motiváltságával.

A mai magyarországi antifeminizmus csak részben kapcsolódik konzervatív politikai erőkhöz, a legkülönbözőbb politikai értékeket vallók hangoztatnak antifeminista véleményeket liberális vagy szocialista körökben is.

Az antifeminizmus különböző formákban jelenhet meg. Írásos történetében találkozhatunk kis füzetekkel, amelyeket a századelőn jelentettek meg például az Egyesült Államokban,⁷ és amelyek összefoglalják azokat a stratégiai eszközöket, amellyel a női szavazati jog bevezetése ellen lehet küzdeni (a vitákban használható antifeminista érvek, lobbitechnikák, országos szintű szervezetek létrehozása, híres személyiségek támogatásának megszerzése stb.). Az antifeminizmus szélsőségesebb megnyilvánulásának tekinthetjük azokat a támadásokat, amelyek kapcsán például Franciaországban vagy az Egyesült Államokban militáns magzatvédők abortuszklinikákat rohanatok le, mind a pácienseket, mind az orvosokat fenyegetve. A továbbiakban az antifeminizmus írott formájával foglalkozom, a hazai nőkérdés vitairodalmának egyes állomását illusztráló példák bemutatásával.

4 Magyarországon először 1902-ben adták ki a nőgyűlölet klasszikusának, az osztrák Otto Weiningernek *Nem és jellem* c. könyvét, amelyben hevesen támadja a nőemancipációt, mint a női lélektől idegen mozgalmat. Spekulatív lélektani ábrázolásában a nőt mindenfajta autonómiától megfosztja.

5 Lásd: Antifeminism. In: *Dictionary of Middle Ages*. pp. 322–325. Az antifeminizmus több szempontból is kapcsolatba hozható az antiszemitizmussal, itt most csak arra a motívumra szeretném felhívni a figyelmet, hogy mint ahogy a nőt a nőellenesség, a zsidókat az antiszemita hagyomány felelőssé teszi Jézus haláláért.

6 Stricker Sándorné Pollacek Laura: *Néhány szó a nőről s nőnevelésről*. Gyorsírói jegyzetek. Budapest, 1905. p. 5.

7 *The Case Against Woman Suffrage*. A manual for speakers. New York, 1915.

Kis magyar antifeminizmus-történet

Magyarországon a nőkérdés vitájának első heves fellángolása a kora-reformkorra tehető, arra az időre, amikor először jelent meg cikk női szerző tollából a korabeli *Tudományos Közlöny*-ben.⁸ Sokan ugyanis nőietlennek tartották az írást magát. A vita későbbi hullámaiból kiderül a nőkérdés szerzeágazósága, az álláspontok esetlegessége. Nőkérdés mindig csak annyiban létezik, amennyiben egy adott jelenséget a társadalomról gondolkodók egy része elfogadhatatlannak tart. A nőkérdés vitái a múlt században a nők társadalmi helyzetében bekövetkező, vagy éppen csak tervbe vett változásokat kísérik végig. Vita mindig csak azokon a pontokon alakul ki, amikor az adott jelenség veszélyeztetni látszik a férfiak presztízsét valamely területen. Nem akadtak heves ellenzői például annak, hogy a nők gazdasági szükségességéből képzettséget nem igénylő munkát végezzenek. A képzettségekhez kötött hivatásterületek megnyitása a nők előtt már annál vitatottabb volt.⁹

A múlt század és a századelő nőkérdésének fő csoportjai az alábbiak:

- a nők közéleti szereplése, író nők megjelenése;
- a nők képzése; női középiskolák megteremtése, egyetemek megnyitása nők előtt;
- a nők szakképzése;
- a nők politikai jogai.

A nőkérdésben állást foglalók írásai közül itt azokat tekintem *antifeministának*, amelyek a nők térnyerését a férfiak veszteségeként értékelik, a nők új szerepvállalásait pedig a női természettől idegennek tartják. Fontos jellemzője az antifeminista irodalomnak, hogy a nőről mindig általánosításokban beszél, a női nemet a veleszületett tulajdonságok terén egy homogén, differenciálatlan csoportnak tekinti, amelynek minden egyes tagjára igazak az állítások.

E kritériumok szerint sorolható a hazai antifeminizmus szerzői közé Madách Imre, aki 1864-ben elhangzott akadémiai székfoglalójának témájául a nőt választotta, és értekezésében arra a megállapításra jut, hogy a nő fizikailag és szellemileg gyengébb volta miatt és „*teremtő géniusz híjával az emberiség irányadó szellemei közé nem emelkedik*”, a művészetet és tudományt soha előbbre nem viszi.¹⁰ Ezért Madách az emancipációs törekvéseket hiábavalónak tartja, mert azok a nő igaz természetét nem ismerve cselekszenek.

Madách ismerhette a korabeli neves hazai orvos, akadémiai tag, Almási Balogh István nőkérdéssel foglalkozó munkáját, ahol természettudományi érvekre hivatkozva állítja a szerző, hogy a nők biológiai adottságuknál fogva képtelenek az értelem magasabb világába emelkedni.¹¹ Szövege azért érdekes, mert egyik legszebb iskola-

8 Fábri Anna: Az első magyar újságíró. In: *Az irodalom magánélete*. Budapest, 1987.

9 N: Szegvári Katalin: Az anti-feminizmus történelmi gyökerei. In: *Numerus clausus intézkedések az ellenforradalmi Magyarországon*. Budapest, 1988, p. 60.

10 *A nőről különösen esztétikai szempontból*. Madách akadémiai székfoglalója, 1864. ápr. 18.

11 Almási Balogh Pál: A nők, mint a társadalmi élet tényezői. *Családi Kör* 1860. A szerző (1794–1869) orvos, szakmai cikkeken kívül filozófiai, társadalomtudományi kérdésekben is publikált.

példája annak, hogy miként lehet a női nemet felmagasztosítva a végsőkig lealacsonyítani. Madách előadásának címe szerint esztétikai szempontból vizsgálja a nőt. A nők szépségét elesettségükben, gyenge, tehetetlen mivoltukban, labilis érzelmvilágukban ragadja meg. A nő az erős férfi lelkében oly érzéseket kelt, mint „elhagyott gyermek, hervadó virág, megdermedt madárka, mint utunkban fetrengő bogárka”. Az erő és az elesettség szembeállításával Madách pontosan jelöli ki a két nem közt fönntartandó hatalmi viszonyokat. A nőkérdés irodalmában sokszor felmerül a nő elesettségben, tudatlanságban, akaratnélküliségében, természetesnek tartott érzékiségében rögzített szépsége. Ez az, amit Falk Miksa például a nők „költőiségé”-nek nevez az emancipációt ellenző írásában.¹²

Költői a nő akkor marad, ha férjének kiegészítője, felesége lesz, a politikától távol tartja magát és első kötelességének, a „házi élet” apró-cseprő dolgainak szenteli magát. Mint ahogy Falk Miksa a nőiességet és annak költőiségét, Madách a szépséget vonja meg azoktól a nőktől, akik a hatalmi viszonyokkal, a nekik osztott szűkre szabott szerepkészlettel nem elégszenek meg. Ugyanez a gondolatmenet köszönt vissza néhány évtizeddel később a nők egyetemi oktatásával kapcsolatos vitairódalomban, ahol az is fölmerül, hogy a tanult lány nem nőies, a képzett, értelmiségi nő kifejezetten „undort kelt”.¹³

Madách akadémiai székfoglalóján a hallgatóságban ült Beniczky Hermin is, akit saját visszaemlékezésének tanúsága szerint Madách előadása úgy szíven ütött, hogy elhatározta, életét a magyarországi nőképzés ügyének szenteli, hogy bebizonyítsa, a nők elmaradott szellemi állapota az oktatás hiányának és nem a nők gyenge képességeinek köszönhető. Beniczky Hermin több mint egy évtized munkájával létrehozta az első magyar női középiskolát.¹⁴

A nők oktatásának vitája a 19. század végén két fő kérdést érintett: legyenek-e állami középiskolák nők számára, és ha igen, mit oktassanak? Ebből talán egy mozzanatot érdemes most kiemelni, a nők nemzeti szellemben való nevelésének ügyét. A nők oktatásának kérdésében mind a szabadságharcot megelőző, mind a szabadságharcot követő időszakban jelen volt az az igény, hogy a nőket nemzeti szellemben neveljék, és sokan, köztük Vörösmarty is bírálták az idegen nyelvek, az irodalom, a tudományos ismeretek oktatását, amennyiben ezek veszélyeztették a nő házias és hazafias identitásának kialakulását. Nemzeti érzés nélkül „asszony vagy, leggyarlóbb semmi más” írja Vörösmarty.¹⁵

A századvég egyik nagy kérdése a nők egyetemi tanulmányainak ügye volt. Az egyetemi berkekben és a sajtóban folyó viták irodalmát feldolgozó N. Szegvári Katalin megállapítása szerint a korabeli budapesti napilapokban és hetilapokban publikáló

12 Falk Miksa: A nők emancipációjáról. *Családi Kör* 1866.

13 makói Makay Iván: *A modern nőnevelés és ennek következményei*. Temesvár, 1905, p. 7.

14 Beniczky Hermin – bár írásaiban lánynevét használta – az utókor számára Veres Pálné néven vált ismertté. Róla ld. Geöcze Sarolta: Veres Pálné. *Klny. Magyar Paedagógia* 1904. No. 6–7.

15 Vörösmartyinak az 1840-es években megjelent versét idézi dr. Czapáry László: *Miképp korholja Vörösmarty a nők magyartalanságát?* Székesfehérvár, 1903.

szerzők „többségükben a nők egyetemi tanulmányai mellett foglaltak állást”, ellenző cikkeket csak a konzervatív sajtó, pl. a *Nemzeti Újság* közölte.¹⁶ Várható volt, hogy amikor 1895-ben végül a nők szűk körű egyetemi képzéséről meghozták a döntést, a nemzeti ellenzék és a néppárt valamint a katolikus egyház oktatáspolitikai elképzeléseihez közel állók tiltakozásba kezdtek. A parlamenti képviselők nőemancipációról vallott konzervatív nézeteit az 1895-ös döntés mellett Wlassics Gyula néhány évvel későbbi előterjesztése hozta felszínre, amelyben a leánygimnáziumok állami támogatását szorgalmazta. Ekkor a parlamentben is elhangzottak a korabeli antifeminista irodalom közhelyei a nő korlátozott képességeiről.¹⁷

A nők felsőfokú képzésének veszélyét sokan azok erkölcsi romlásában látták. „A nőnek mennél magasabb a műveltsége, annál szabadabb a gondolkodása, annál tágabb a lelkiismerete és léháb az erkölcsé.” – véli az *Egyetemi Lapok* vezércikkírója.¹⁸

Az erkölcs, a nők öröktől fogva létező kötelességeinek szempontjából szól a kérdéshez Mayer Béla püspök, kalocsai kanonok, aki Istennek a nőkre szabott feladatával ellentmondónak véli az egyetemi oktatást.¹⁹ A tanult nőt eleve „természetellenesnek” tartja, akire eleve magány és boldogtalanság vár, ha kiáll tudományos ambíciói mellett. A püspök politikailag így foglal állást: „minden erőnkkel ellenezzük azt a modern irányt, a mi a nőt a családi tűzhely melegétől elvonja”.²⁰

Somogyi Géza református lelkész, teológus és tanító szintén a nőképzés kapcsán fogalmaz meg emancipációellenes nézeteket.²¹ Legnagyobb problémának azt tartja, hogy a képzett nők nem lesznek kelendőek, amennyiben a képzés nem a háziasságra irányul, amelyre a nőt fiziológiai képességei predesztinálják. Mint több más szerzőnél, Somogyinál is megjelenik a nemzethalál képe, amennyiben a nők a modern képzés és az emancipáció hatására anyai kötelességeiknek nem akarnak majd eleget tenni.

Alig tíz évvel a nők egyetemi képzésének törvénybe iktatása után konzervatív körökben felmerült, hogy nem kívánt mértékben ugrott meg a nőhallgatók száma, és tanulmányaikat – különösen a jog terén – korlátozni kellene. Valószínű, hogy a konzervatív irányzat felerősödése hozzájárult ahhoz, hogy a Magyarországon addig már többféle szakmai egyesületben női érdekeket védő körök mellett 1904-ben a Feministák Egyesülete is megjelenjen, amely határozottan kiállt a nők nemcsak egyetemi, de szakmai képzése mellett is. A feministák sokrétű tevékenysége felölelt politikai, gazdasági, szociális és kulturális jellegű témákat. Tevékenységeik és filozófiájuk támogatói között a polgári radikális, liberális és haladó értelmiségiek mellett ott találjuk a kor tudósai, írói, művészei és közéleti személyiségei közül pl. Jászai Marit,

16 N. Szegvári i. m. p. 62.

17 N. Szegvári i. m. p. 65. Pap Samu képviselő szerint a „nők szervezete és egész lényé ellene szól” az egyetemi oktatásnak.

18 N. Szegvári i. m. p. 63.

19 Mayer Béla: *A nőkérdés keresztény szempontból*. 1902.

20 Mayer i. m. p. 9.

21 Somogyi Géza: *A nőkérdés hazai viszonyokra való tekintettel*. 1879.

Undi Mariskát (a gödöllői művészcsoporthból), Ignost, Máday Andort, Harkányi Edét, Dirner Gusztávot stb. A kiterjedt hazai és külföldi kapcsolatokkal bíró Feministák Egyesületének tevékenységét, társadalmi fogadtatását, politikai eredményeit azóta még csak egyes részleteiben tárta fel a szakirodalom.²²

A feminizmus ellenzői a századelőn továbbra is azt hangsúlyozták, hogy a nőemancipáció, a nők képzése a nemzeti érdekekkel szemben áll. „A nőképzés fokozása nincs érdekünkben, nincs az állam érdekében, és nincs a mindent fenntartó és a boldogságot egyedül biztosító családi boldogság érdekében”²³ – hangzik el a parlamentben Bánffy báró sokat idézett beszédében, amelyben a feministákat „női szörnyetegek”-nek hívja vélt családellenességük miatt.

A feminista mozgalomra reagáló századeleji antifeminista írások új keletű vonása, hogy a nők emancipációjával (bármely sokrétű is ennek értelmezése) olykor egyet is értenek, csak a nők nőiességét féltik a megváltozott szerepektől és pozícióktól. 1908-ban például, amikor a nők választójogát bevezettetni kívánó feminista küldöttséget fogadja a parlament, Andrassy Gyula belügyminiszter szintén a nők társadalmi szerepeire, képzettségének elmaradottságára, felkészületlenségére hivatkozva utasítja vissza a nők választójogának jogosultságát. „Engem éppen a női nem iránti tisztelet (...) és a női nem érdeke vezet” – tette hozzá.²⁴

A 20. század elején a korabeli feminista irodalom a nemek eredendően különböző természetére való hivatkozással szemben az öröktől fogva létező férfi és női jellegzetességek változatlanóságába vetett hitet próbálta megingatni. Érveik lényege, hogy a nőinek tulajdonított tulajdonságok (amelyek az antifeminista szerzők szerint képtelenné teszik a nőt a társadalmi szerepvállalásra) a *neveltetés és a patriarchális értékrend* következményei.²⁵

A feminizmust ellenző irodalom korabeli érvei között szerepel az egész irányzat létjogosultságát megkérdőjelező gondolat is. „A tudomány és természet tényei (..) igazolják” – írja dr. Szentgyörgyi Jordán Károly, apát, plébános, egyházi elnök –, hogy a testi és szellemi különbség alapján a nő nem egyenlő a férfival és semmiféle fölszabadítás által sem fog oda fejlődni, ahova a férfi.²⁶ A nők helyét türelmesebb természetüknél fogva a monoton, házias munkák mellett jelölte meg a bölcs természet. „Így nyilatkozik meg aztán a maga igazában az az egészséges társadalmi test, amelynek teremtő feje íme a férfi, gépiesen reprodukáló végtagjai pedig a nők.”

22 A Feministák Egyesületéről ld. pl. Kovács M. Mária: A magyar feminizmus korszakfordulója. *Café Babel* 1994/nyár, pp. 179–183. Horváth Ágnes: A nők első politikai mozgalma a XX század elején. Disszertáció. Debrecen, KLTE.; Acsády Judit: Feminizmus és szociológia. Szakdolgozat, 1994. ELTE Szociológia Intézet.; A feminista gondolat megjelenése Magyarországon. *Nőszemély* 1994. pp. 4, 10–12.; The Emergence of Feminism in Hungary. Conference Paper. *Feminism, East and West*. St. Petersburg, 1995.

23 Bánffy báró parlamenti beszédét a Feministák Egyesületének lapja idézi: *Nő és a társadalom*. Szerk. Schwimmer Róza. 1907, No. 2, p. 3.

24 Gergely Janka: *A feminizmus története*. Kézirat. Országos Levéltár, p. 22.

25 Lásd pl. Geöcze Sarolta, Pollacsek Laura, és Willhelm Szidónia írásait.

26 Dr. Szentgyörgyi Jordán Károly: *A feminizmusról*. Elnöki megnyitó beszéd az országos katolikus tanügyi tanács ülésén, 1907. évi május hó 23-dikán. Budapest. 1907, p. 12.

Szentgyörgyi valláserkölcsi indíttatású írásában már felbukkan egy gazdasági érv is, amely a férfimunka érdekeit védő korabeli szociáldemokrata állásponthoz hasonló, miszerint a nők munkavállalása már csak azért sem kívánatos, mert azzal a foglalkoztatottak száma duplájára, a kiosztott munkabér a felére csökkenhet.

Lehotay Mihály egy 1907-es írásában a nemek hagyományos szerepeit megkérdőjelező nőt eleve „visszas nemi ösztönnel bíró” lénynek tekinti és óva inti a magyar lányokat attól, hogy nemzetközi feminista agitátorokra hallgassanak.²⁷ Nála is felmerül tehát az antifeminista írások azóta újra előjövő motívuma, az idegenellenesség. A feminizmus támogatásának és ellenzésének gyökerében jelen vannak a modernizáció kérdéseire adott különböző válaszok. A moderntől idegenkedő vélemény a feminizmus körüli vitákban is legtöbbször azzal utastja vissza az újat, hogy az az ország hagyományaitól idegen.

Bár a korabeli feminista irodalomban családellenesség-hangot egyáltalán nem találunk, sőt a nőről a feminista irodalomban is mint anyáról beszélnek, a feminizmus nemzetellenességét Kenedi Géza mégis abban vélte felfedezni, hogy a nők gazdasági tevékenységének érvényt szerezve a feminizmus a nemzet alapjául szolgáló családot ingatja meg.²⁸

A két világháború között a haladó jellegű nőmozgalmak eltűntek, a nők számát az egyetemeken a zsidó származású hallgatókéval együtt korlátozták,²⁹ és a nők helyes, a nemzeti érdekeknek megfelelő szerepeit konzervatív női tömegszervezetek erősítették. Ekkor, amikor az emancipációs törekvéseknek amúgy sem volt túl sok esélyük, különösebb erélyességgel az antifeminizmusnak sem kellett fellépnie.

Annál érdekesebb viszont az 1948 után megszilárduló, a nők emancipációját bevezető rendszer rejtett antifeminizmusa. Az ötvenes évek sztálini politikai légköre a párttól független társadalmi kezdeményezéseket nem tolerálta, és a századelő mozgalmas egyesületi életének történelmét sem szerette feleleveníteni. Az önmagát megszervező civiltársadalom képe távol állt az atomizált alattvalókban gondolkodó rendszertől. Ezért a múlt haladó törekvéseit mind megbélyegezték, a feminizmust történetesen azzal, hogy „burzsoá” irányzat volt.³⁰

A korszak nőpolitikáját vizsgáló Joanna Govén, kaliforniai kutató az államszocialista rendszer idejéből származó hazai forrásokat feldolgozó munkái³¹ alapján arra a következtetésre jut, hogy az antifeminizmus a Kádár-rendszernek mintegy legitimációjává vált. Hiszen az egyenlőtlenségek újratereztődtek, a nők tömeges munkába állá-

27 Lehotay Mihály: *Javaslat a nőkérdés rendezésére*. Budapest, 1907.

28 Kenedi Géza: A magyar feminizmus: *Magyar Figyelő* 1911/1. pp. 51–61.

29 N. Szegvári i.m.

30 A feminizmusról azóta élő ellenséges kép kialakulásában véleményem szerint jelentős szerepet játszanak

Gárdos Mariska, kommunista agitátor írásai, amelyek érintik a Feministák Egyesületét. Lásd pl. *Százarcú élet*. Budapest, 1975, p. 95.; vagy *Üzenet a férfinemnek. A munka szemléje* 1907. júl. 13, p. 6.

31 Joanna Govén: *The Gendered Foundations of Hungarian State Socialism*. Disszertáció. University of California, 1994.; Joanna Govén: *Gender Politics in Hungary: Autonomy and Antifeminism*. In: Barbara Einhorn: *Cinderella Goes to Market. An Allergie to Feminism: Women's Movements Before and After 1989*. 1994.

sa mellett a hagyományos nemi szerepek fennmaradtak.³² Ezek konzerválása talán nem minden politikai szándék nélkül való volt. Mindössze egy-két olyan Nőtanácsi propagandakiadvány akadt, amely a férfiak háztartásbeli szerepét taglalta, de a férfiak szerepeinek megváltozása gyorsan lekerült a napirendről. Nem úgy a nőkérdés. Tanulmányok tucatjai készültek – feltehetőleg jó néhány ezek közül a párt megrendelésére – arról, hogy összeegyeztethető-e a női munkavállalás és a család. A férfiak munkavállalásának és az apaszerep betöltésének konfliktusairól persze azóta sem nagyon esett szó.

Az 1960-as évekre nyilvánvalóvá vált a munkaerőpiac szegregálódása, női és férfi munkák elkülönülése, egyes munkahelyek feminizálódása. A munka világának szegregációja mindig a jövedelmezés, a presztízs közti különbségek elválását is jelenti – a férfiak előnyére. Joana Goven szerint a férfi és női tevékenységek szétválását olyan rendeletek is felgyorsították, amelyek a férfiak szakképzését (főleg gondozói munkákban, kórházi, óvodai munkakörökben) külön engedélyhez kötötte és korlátozta. Egészségügyi okokra hivatkozva pedig a nők munkavállalását korlátozta bizonyos munkakörökben. A gazdasági, politikai vezetésben, a tudomány és a kultúra területén továbbra is döntően a férfiak tartották meg a vezető pozíciókat.³³ A nemek komplementer szerepköreinek megfogalmazására és megerősítésére már csak azért is szükség volt, mert a 70-es évektől kiépülő második gazdaságban főleg a férfiak vállaltak szerepet, ami azt jelentette, hogy állandósultak a nők otthoni kötelezettségei, mivel a későn hazatérő férjtől már háztartási munkát elvárni nem lehetett.

A párt retorikájából fokozatosan eltűntek az emancipált nőt dicsőítő fordulatok. Az 1960-as évek sajtóvitáiban az emancipált nő már egyre inkább ellenszenves figurának tűnik. A nőkérdés vitája lett egyfajta szelep, amin az egypártrendszer elleni feszültségeket ki lehetett engedni. A párt vezető szerepét soha, a nők emancipációját, a női munkavállalást annál inkább lehetett kritizálni. Magától értetődő, hogy az emancipáció ellenes írók maguk előtt még az ellenzék szerepében is tetszelegtek, pedig a párt nőpolitikája a meghirdetett emancipációs törekvések ellenére egyáltalán nem feltétlenül volt nőbarát.

Antifeminista, a nők megváltozott helyzetét elfogadni képtelen szerzők írásainak tömegei kezdték el vádolni a nőket a társadalom egyes problémáért. 1964-ben tört ki a magyar sajtóban a demográfiai vita, ahol a csökkenő születésszámmért a nők munkavállalását okolták.³⁴ Ebben a nőket, akiket azonosítottak az emancipációs politikát meghirdető rendszerrel, azzal vádolják, hogy szabadságukkal visszaélve már csak saját érdekeiket tartják szem előtt, hidegek, törtetőék és számítók lettek, akik férjeiknek többé nem társai, hanem versenytársaivá váltak.

32 Ebben a témában lásd H. Sas Judit: *Nőies nők, férfias férfiak*. Budapest, 1988.

33 Lásd Koncz Katalin kötetét (*Nők a munkaerőpiacon*. Budapest, 1987.) és számos tanulmányát a munkaerőpiaci egyenlőtlenségekről.

34 A vitát Bor Ambrusnak a *Kortárs*-ban megjelent *Tizenhárom ezrelék* c. cikke váltotta ki (1963 május), amelyet az *ÉS* hasábjain 1964-ben megjelenő írások követtek.

Később a válások magas számáért, de még a férfiak korai halálozásáért is a nőket találták felelősnek; „...a férfiak azért halnak meg tömegesen, mert a nők uralkodnak rajtuk, és az emancipáció leple alatt olyan helyzetekbe kényszerítik bele a férfit, amelyeket nem bír elviselni.”³⁵

Az emancipált nőket vádoló irodalomban visszaköszöttek az addigra már százévesse öregedett érvek, amelyek a modern életkörülményeket a nő biológiai rendeltetésétől idegennek tartják, és úgy vélik, hogy míg a férfiak számára fontosabb az állampolgári lét és a munka, addig a nők a családi életre biológiailag motiváltak. Az emancipált, önmegvalósításra törekvő nő rémfigurája egyik megalkotója, Hernádi Miklós leírásában destruktív, természetellenes és ijesztő hatalommal bír.³⁶

A nemzet (és a nemzet alapját képező család) érdekeivel tehát még az államszocialista rendszer ideje alatt újra ütközni látszott a nők emancipációja. Arról, hogy a nők autonóm törekvéseivel és érdekvédelmével (ami egyáltalán nem feltétlenül családellenes) maga a párt sugallta nőemancipáció is ellentétes, nem sok szó esett. (A nők egyéni érdeke ugyanúgy ismeretlen fogalom volt az egyéni szabadságjogokat nem ismerő rendszerben, mint ahogy a férfiaké is.)

Jellemző a hazai tájékoztatáspolitikára, hogy a feminizmusról az 1980-as évek végén jelenik csak meg egy sajátosan megszerkesztett kötet, amelyben a nyugati feminizmus irodalmából találomra kiemelt egy-egy bekezdésnyi szöveget hazai szerzők cáfolatai követtek. Mindez azt megelőzően, hogy az eredeti szövegek önmagukban megjelenhettek volna.³⁷

A nők nyugati, 1960-as, 1970-es évekbeli mozgalmairól való szinte teljes hírzárlat és a feminista irodalom hozzáférhetetlensége hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon a nők maguk is hagyományos értékrend alapján ítélik meg saját helyzetüket. Eszerint továbbra is ők maradtak felelősök a privátszféra fenntartásáért, a magánéletben bekövetkezett konfliktusokért egyedül ők hibáztathatók, főleg akkor, ha hagyományos nőiességükhöz tartozó szelídségüket és szolgálatkészségüket feladják.³⁸

Az 1990 utáni antifeminizmus jellegzetessége, hogy az előző rendszer bármennyire is feminizmus ellenes volt, a feminizmust sokan mégis az emancipációs politikával és a párt szervezte Nőtanáccsal azonosítják, és a nők jogait a kommunizmushoz tartozó avitt ócskaságként dobnák ki. „A szocializmusban mindig az intézményesített nőpártiság érvényesült.”³⁹ Ugyanakkor, hogy elég univerzális és minden rosszra ráhúzható legyen e kategória, ezzel jelölik a nyugatról jövő női individualistának tartott törekvéseket is.

Annak ellenére, hogy a nők korábban biztosított jogai a rendszerváltás után folyamatosan csorbultak (pl. a munkavállalás feltételei egyre inkább megnehezednek, a

35 Bíró Dávid: A teremtés koronái és a gyengébb nem. *Válóság* 1982/9; és „Kitől védjem meg a női becsületet?” Seszták Ágnes interjúja.

36 Hernádi Miklós: Felesleges apák. *Élet és irodalom* 1983. febr. 25.

37 Hernádi Miklós (ed): *Nemek és igének*. Budapest, 1988.

38 Lásd pl. Czákó Gábornak B. Gáspár Judittal készült interjúját: „Egymásra uszulva.” *Mozgó Világ* 1983/4.

39 Hernádi Miklós: „Milyen a magyar feminizmus?”

gyermeknevelési támogatásoktól jelentős támogatásokat vontak vissza, a nők politikai képviselője látványosan csökkent), és avval együtt, hogy a kelet-európai szexipar központjává vált Magyarország, és a nők szexista megjelenítése elterjedt a tömegkultúrában, a nőkérdés feminista megközelítése még mindig nem nyert polgárjogot. Míg a gazdasági nyugatosodást, vagyis a piac kiépítését nem, a nőkérdés nyugati feminista megfogalmazásait ugyanakkor már hevesen kritizálják, pártállástól függetlenül. Az első nyilvánosság elé került szexuális zaklatási ügy kapcsán nyilvánvalóvá vált a magyar sajtó nőgyűlölete és a „magyari tiszta férfiúság pártok feletti média-kompaktja”.⁴⁰

A legújabb antifeminizmus továbbra is leginkább félelmek kivetítésének tekinthető, amely a feminizmusról, a „vaginokráciáról” azt tartja, hogy „politikai egyeduralomra törő, intoleráns, brutális ideológia”. Homályos eredetű információk alapján negatív utópiaként festenek le egy feministák által berendezett világot, amelyben „a nő elférfiasodik, hideg és számító lesz, a férfi (...) elpuhul (...) a nő katona lesz az arab sivatagban (...) a férfi hosszú hajat növeszt és otthon dajkálja gyermekét”.⁴¹

Az antifeminista írásokban újra felbukkan a nemzet pusztulásának képe, amelyért azok a felvilágosodott, az életellenes modernitás szülte, liberális, szabadelvűséget hirdető áramlatok lesznek majd felelősek, mint például a feminizmus, amely a nőnek megadja azt a szabadságot, hogy saját reprodukzív funkciójáról ő maga döntsön.⁴²

A fogalmak legkülönbözőbb keveredését tanúsítja az az elemzés, amely szerint a ponyvairódalom nyílt szexualitással ábrázolt nőfigurái tulajdonképpen feminista író-nők összesküvésének eszközei, akik a matriarchátust kívánják visszaállítani, és akik műveikben azt sugallják, hogy a férfi hovatovább a nő élvezeti cikkévé alacsonyodik.⁴³

Mindezek után nem meglepő, de annál sajnálatosabb, hogy a hazai politikai közéletben még nem várható el, hogy valaki legalább a saját pozíciójából fakadó politikai korrektségből ne szólja le a feminizmust. Így az amúgy emberi jogokkal foglalkozó képviselő is megengedheti magának, hogy előítéletekre, szórványos információkra alapozva mondjon véleményt a feminizmusról, az egész irányzat létjogosultságát megkérdőjelezve, és azt a kiegyensúlyozatlan lelkiületű nők nyakába varrva: „...míg a 100–120 évvel ezelőtti egyenjogúsítási küzdelmeket abszolút megalapozottnak tartom, az ezredvégi feminizmust csak valamiféle pszichotikus fejleménynek tudom tekinteni” – nyilatkozta tavaly az Országgyűlés emberi jogi bizottságának elnöke.⁴⁴

ACSÁDY JUDIT

40 Tamás Gáspár Miklós: A tisztességtudó konyhalány. *Beszélő*. 1996. jún., pp. 18–23.

41 Molnár Tamás: Osztályharc után a nemek harca? *Hitel* 1992/13, pp. 44–46.

42 Zábori László: Teremtő eszmék ássák a jövő sírját? Az európai civilizáció esélyei. *Magyar Nemzet* 1996. máj. 23.

43 Vezényi Pál: Feminizmus a magyar történelmi kalandregényben. Kézirat, 1994.

44 Gellért Kis Gábor nyilatkozata: Vélemények a feminizmusról. *Nőszemély* 1995/5. p. 18.